

Pandemia koronawirusa w utworach dla dzieci. Analiza w świetle badań nad dziecięcą książką informacyjną¹

Abstrakt:

Artykuł zawiera analizę e-booków i – kontekstowo – filmów animowanych dotyczących pandemii koronawirusa przeprowadzoną w nurcie badań na dziecięcą książką informacyjną. W pierwszej części tekstu nakreślone zostają kwestie terminologiczne i definicyjne obecne w polskim dyskursie naukowym. Druga część to właściwa analiza wybranych utworów dostępnych w języku polskim przeprowadzona pod kątem trzech istotnych elementów dziecięcej książki informacyjnej: warstwy ilustracyjnej, zawarcia elementów fikcyjnych i fabularnych oraz prezentacji aktualnego stanu wiedzy.

Słowa kluczowe:

COVID-19, koronawirus, książka edukacyjna, książka informacyjna, książka popularnonaukowa, literatura dziecięca, SARS-CoV-2

* Krzysztof Rybak – mgr, przygotowuje rozprawę doktorską na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego dotyczącą reprezentacji Zagłady Żydów w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży. Kieruje projektami: *Oczami dziecka. Zagłada w polskiej literaturze dziecięcej i młodzieżowej po roku 1989* (DI2015 013145) realizowanym w ramach programu „Diamentowy Grant” MNiSW oraz *Dziecięca książka informacyjna w XXI wieku: tendencje – metody badań – modele lektury* (2020/37/N/HS2/00312) finansowanym w ramach konkursu Preludium NCN. Kontakt: km.rybak@uw.edu.pl.

¹ Artykuł bazuje na wystąpieniu i dyskusji prowadzonych przeze mnie w ramach spotkania Koła Naukowego Baśni, Literatury Dziecięcej i Młodzieżowej i Fantastyki UW „Koronawirus w tekstach dla dzieci” (5 maja 2020), a jego ostateczna wersja powstała w czerwcu 2020 roku. Od tego czasu wiele się zmieniło w związku z pandemią koronawirusa, pojawiły się też kolejne publikacje dla dzieci mówiące o chorobach, wirusach, COVID-19 itd., które nie pojawiają się w tekście (zob. np. Janiszewski, Skorwider, 2020b).

Coronavirus Pandemic in Works for Children: Analysis in the Light of Research on Children's Informational Books

Abstract:

The paper analyses e-books and – contextually – animated films about the coronavirus pandemic in the light of the research on children's informational books. The first part of the article is to outline the terminology and definitions fostered in the Polish scholarly discourse. The second part provides a proper analysis of selected works available in Polish. Three important elements of children's informational books are discussed: the use of illustrations, inclusion of fictional elements, and presentation of the current state of knowledge.

Key words:

COVID-19, coronavirus, educational book, informational book, nonfiction book, children's literature, SARS-CoV-2

Wprowadzenie

Pandemia koronawirusa, która nawiedziła Europę w lutym 2020 roku, uderzyła we wszystkich, zarówno tych w pełni sił, jak i w podeszłym wieku. Mimo szerokiej grupy potencjalnych ofiar – tak samego zakażenia wirusem, jak i społecznych, gospodarczych i psychologicznych konsekwencji pandemii – medialny przekaz skupiał się wyłącznie na dorosłych. Wydawać by się mogło, że dzieci pozostaną na marginesie rządowych działań mających na celu nie tylko bezpośrednią walkę z pandemią, lecz także odpowiadanie na wątpliwości obywateli. Choć w wielu krajach rzeczywiście tak było, to kilka państw postąpiło inaczej: 13 marca premier Norwegii Erna Solberg zorganizowała konferencję prasową skierowaną wyłącznie do małych Norweżek i Norwegów, odpowiadając na zadawane przez nie i nich pytania (Milne, 2020), a niedługo potem podobny briefing zaproponował jej szwedzki odpowiednik Stefan Löfven (Bengtsson, 2020), szefowa fińskiego rządu Sanna Marin (Dudek, 2020) i premier Nowej Zelandii Jacinda Ardern (Pruszyńska, 2020).

Choć władze kilku państw podjęły rozmowę z dziecięcymi obywatelami, w Polsce nie zdecydowano się na podobne działania². Poza zamknięciem

² Jedynym zauważalnym przejawem zainteresowania niepełnoletnimi ofiarami pandemii było opublikowane 1 maja na facebookowej stronie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nagranie z serii #*PosłuchajNaukowca*, w którym pediatra Magdalena Okarska-Napieła odpowiadała na pytania związane z dziecięcą podatnością na koronawirusa (Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 2020).

placówek edukacyjnych i reorganizacją egzaminów, ciała państwowe nie odniosły się do sytuacji społecznej młodych ludzi, przez kilka miesięcy odciętych od świata zewnętrznego i rówieśników, a także do ich kondycji psychicznej i fizycznej³. Pandemiczne doświadczenia zaczął natomiast gromadzić Interdyscyplinary Zespół Badań nad Dzieciństwem Uniwersytetu Warszawskiego, który uruchomił *Dziecięce archiwum pandemii*⁴. Chętni – za zgodą rodziców, a także zachętą nauczycieli – mogli przysyłać swoje rysunki, teksty i inne przejawy twórczości „zainfekowanej” SARS-CoV-2: wśród prac, które zamieszczono także na portalu Facebook, znaleźć można obrazy superbohaterów walczących z wirusem za pomocą nowoczesnej broni (Interdyscyplinary Zespół Badań nad Dzieciństwem UW, 2020a) czy realistyczne, raczej ponure portrety zamaskowanych postaci (Interdyscyplinary Zespół Badań nad Dzieciństwem UW, 2020b)⁵.

Nie można wykluczyć, że na sposób obrazowania koronawirusa przez dzieci miały wpływ dostępne w internecie darmowe utwory, takie jak e-booki czy krótkie filmy animowane⁶. To właśnie analizie tego rodzaju tekstów kultury poświęcony będzie niniejszy artykuł. Korpus badanych tekstów powstał w oparciu o internetową kwerendę przeprowadzoną w marcu i kwietniu 2020 roku, kiedy na facebookowych profilach wydawców, instytucji kultury i stron prezentujących treści związane z szeroko pojętym dzieciństwem zaczęły

³ Równocześnie Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2020) prowadziła kampanię społeczną skupioną na dziecięcych ofiarach przemocy domowej, które w obliczu przymusowego zamknięcia nie były w stanie odciąć się od oprawców.

⁴ Zob. <http://childhoods.uw.edu.pl/archiwum/>. „Pandemiczne” autoportrety dzieci z całego świata zbiera i publikuje w internetowej galerii także monachijska Internationale Jugendbibliothek (<https://www.ijb.de/en/digital-activities/corona-exhibition>). Z inną inicjatywą wyszła British Library, zachęcając dzieci do pracy nad miniaturowymi książkami (Flood, 2020).

⁵ Zmianę w postrzeganiu otoczenia ze względu na pandemię koronawirusa zobrazował znany z zaangażowanego społecznie i politycznie street artu Banksy, który podarował szpitalowi w Southampton (Wielka Brytania) swoją pracę. Widać na niej chłopca bawiącego się lalką pielęgniarki noszącej maskę, podczas gdy w koszu na śmieci leżą figurki Batmana i Spider-Mana (Gompertz, 2020), co wskazywać może na redefinicję bohaterstwa, które dokonało się w ramach panującej pandemii. O wpływie pandemii na przewartościowanie pojęć w języku polskim, w tym powstanie takich określeń jak „koronaferie” czy „koronapapież”, pisały Izabella Main i Anna Witeska-Młynarczyk (2020).

⁶ Poza tego rodzaju publikacjami ukazał się również płatny e-book *O wielkich sprawach czyli Jaś i Tosia próbują zrozumieć co to jest epidemia* [sic!] wydany przez Aleksandrę Lipską własnym sumptem. Autorka podkreśla, że „połowa dochodu zostanie przekazana na zaopatrzenie służb biorących udział w walce z koronawirusem”, a pozostałą kwotę przeznaczy na wydrukowanie książki i przekazanie części egzemplarzy szpitalom dziecięcym (<https://wielkiesprawy.pl/>). Za informację o publikacji dziękuję Gabrieli Niemczynowicz-Szkopek.

pojawiać się informacje o publikacji książek elektronicznych i innych materiałów, w tym piosenek i filmów animowanych⁷.

Niniejsze studium nie rości sobie prawa do całościowego ujęcia problemu – badanie ma charakter jakościowy, nie ilościowy, stąd też materiał badawczy stanowią będą wybrane publikacje dostępne w języku polskim, przede wszystkim książki elektroniczne, takie jak *CZEŚĆ. Jestem WIRUS – kuzyn grypy i przeziębienia* Manueli Moliny (2020), *Koronawirus. Książka dla dzieci* Elizabeth Jenner, Kate Wilson i Nii Roberts (2020), *Doktor Li i wirus z koroną na głowie* Franceski Cavallo (2020), *Basia. Misiak Zdzisiek i głupi wirus* Zofii Staneckiej i Marianny Oklejak (2020), *Masz tę moc!* Agnieszki Frączek (2020a), *Stas i Jadzia Pętelka zostają w domu* Barbary Supeł (2020) i *Wirusowy alarm!* Agnieszki Antosiewicz i Grzegorza Strzebońskiego (2020)⁸, a także – kontekstowo – dwa krótkie filmy dostępne na platformie YouTube: *Bajka o wirusie* (Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020) oraz *Przełoń wirusa* (Śpiewające Brzdące, 2020)⁹. Obie animacje będę analizował pod podobnym kątem co publikacje książkowe, a więc odniosę się do ich zawartości tekstowej i ilustracyjnej.

W obręb badania włączam zatem cyfrowe publikacje książkowe, na marginesie pozostawiając krótsze formy artystyczne, w tym pojedyncze utwory poetyckie publikowane w mediach społecznościowych (Strzałkowska, 2020) i inne, często jednostronicowe materiały, takie jak plakaty ([Rzepecka-Weiss],

⁷ Do korpusu nie włączono tekstów niedostępnych w języku polskim; wiele z nich można znaleźć na regularnie aktualizowanej stronie New York City School Library System (<https://nycdoe.libguides.com/COVID-19ebooks>).

⁸ Informacje o autorach książek *Masz tę moc!*, *Stas i Jadzia Pętelka zostają w domu* oraz *Wirusowy Alarm!* nie pojawiają się na pierwszej stronie okładki, dlatego w odsyłaczach bibliograficznych i bibliografii ich nazwiska zostały umieszczone w nawiasach kwadratowych. Z dokładnej analizy publikacji wynika, że *Stas i Jadzia* bazuje na serii o tym samym tytule autorstwa Barbary Supeł (2020) zilustrowanej przez Agatę Łukaszę, a informacje o nich znajdują się w stopce i na marginesach każdej z plansz. Na pierwszej stronie okładki papierowego wydania *Masz tę moc!*, które trafiło do księgarń kilka tygodni po publikacji e-booka, pojawia się informacja o autorce tekstu Agnieszce Frączek i ilustratorce Ewie Podleś. W wersji cyfrowej na czwartej stronie okładki widnieje informacja o osobach zaangażowanych w powstanie publikacji (15 nazwisk) bez wskazania ich roli. Na *Wirusowy alarm!* składają się teksty opublikowane wcześniej w książkach Agnieszki Antosiewicz i Grzegorza Strzebońskiego, lecz brakuje informacji o ilustratorze (poza okładką w publikacji nie wspomina się o koronawirusie i pandemii, mimo to ukazała się właśnie w tym kontekście i dlatego jest przeze mnie analizowana).

⁹ Poza tym pojawiły się również inne, krótsze utwory poświęcone COVID-19, takie jak wiersz *Wirus* Małgorzaty Strzałkowskiej (2020) zilustrowany przez Adama Pękalskiego czy plakat *10 zasad wirusobrony* ([Rzepecka-Weiss], 2020) inspirowany książką *Gdy Pola się zgubi* Gabrieli Rzepeckiej-Weiss (2018) z ilustracjami Magdaleny Kozieł-Nowak.

2020), gdyż zawarte w nich informacje są niezwykle skromne. Jednocześnie trudno za decydujący wyznacznik przyjąć kryteria genologiczne, ponieważ granice gatunkowe się zacierają, a wydawcy różnie określają swoje publikacje: najczęściej zwyczajnie jako „książki”, choć Poradnia K nazywa *Koronawirusa* „przewodnikiem dla dzieci i rodziców” (<https://sklep.poradniak.pl/blog/aktualnosci/koronawirus-ksiazka-dla-dzieci-pobierz-za-darmo>).

Należy zaznaczyć, że globalny wymiar pandemii wpłynął znacząco na powstanie zarówno profesjonalnych (Sundmark, 2020a, 2020b), jak i amatorskich materiałów, udostępnianych – najczęściej za darmo¹⁰ – w wielu wersjach językowych lub tłumaczonych już po opublikowaniu z myślą o odbiorcach pochodzących z różnych stron świata. Przykładem tak dynamicznego transferu międzynarodowego są m.in. wybrane do mojej analizy książki *CZEŚĆ. Jestem WIRUS* (Molina, 2020), *Koronawirus* (Jenner, Wilson, Roberts, 2020) i *Doktor Li* (Cavallo, 2020), dostępne w wielu językach, a także *Masz tę moc!* Agnieszki Frączek (2020a), przetłumaczona na angielski (2020b)¹¹.

Choć kwestie te są niezwykle interesujące, zwłaszcza dla badaczy rynku książki, nowych mediów i translatoryki, pozostawię te zagadnienia na marginesie moich rozważań, celem tekstu będzie bowiem osadzona w literaturoznawstwie i studiach nad książką obrazkową analiza wybranych utworów w nurcie badań na dziecięcą książką informacyjną. Umożliwi to krytyczną lekturę współczesnych tekstów o koronawirusie, niezwykle potrzebną zwłaszcza w kontekście prężnie rozprzestrzeniających się fake newsów. Aby osiągnąć ten cel, w pierwszej części artykułu nakreślę kwestie terminologiczne i definicyjne, opierając się głównie na polskich opracowaniach poświęconych literaturze dziecięcej. Następnie zanalizuję wskazane utwory pod kątem trzech istotnych elementów dziecięcej książki informacyjnej, a więc warstwy ilustracyjnej (w tym także związków obrazu ze słowem), relacji między faktami a fikcją oraz prezentacji aktualnego stanu wiedzy. Posłuży to wysnuciu wniosków dotyczących konstrukcji opracowanych materiałów oraz ich potencjalnego wpływu na czytelnika.

Dziecięca książka informacyjna – terminologia i definicje

Zjawisko kulturowe, do którego teorii będę nawiązywać, funkcjonuje pod kilkoma nazwami. Najczęściej mówi się o książce/literaturze popularnonaukowej

¹⁰ Pojawiają się też płatne e-booki i książki drukowane, takie jak *The Little Corona King* Ellie Jackson (2020; zob. też Bukalska, 2020).

¹¹ Książka *You have the power!* została również zaadaptowana na animowany film dostępny na platformie YouTube (Schlottman, 2020).

(Kątny, 2008; Papuzińska, 1978; Wandel, 2019) lub edukacyjnej (Paprocka, Wandel, 2019; Zabawa, 2017; Zając, 2013), polscy badacze unikają bowiem angielskiego określenia *nonfiction* (Sanders, 2018)¹². W moich badaniach używać będę jednak określenia „informacyjna”, zaczerpniętego z tekstu Nikoli von Merveldt (2018)¹³, ponieważ uznaję je za najtrafniejsze – określa naczelną funkcję książek (informowanie, przekazywanie wiedzy), a równocześnie nie rości sobie prawa do popularyzacji nauki (na ten problem zwracał uwagę Michał Zając, 2013, s. 259, w kontekście książek ukazujących, jak korzystać z nocnika), nie budzi skojarzeń z systemowym przekazywaniem wiedzy (jak „edukacyjna”), a także nie wyklucza włączenia w obręb publikacji elementów fikcyjnych i fabularnych (co sugeruje *nonfiction*). Określenia „informacyjna” dla porządku będę także używał, odwołując się do prac innych autorów, którzy – w moim przekonaniu – pod innymi nazwami (książka edukacyjna, książka popularnonaukowa) opisują ten sam typ publikacji¹⁴.

Problematiczny jest również fakt, że zjawisko to określane jest czasem za pomocą terminu „książka”, a czasem „literatura”. W artykule stosuję pierwsze, znacznie szersze określenie, mając na myśli publikację składającą się zarówno z tekstu głównego, jak i – równie istotnego w trakcie analizy – paratekstu, obejmującego takie elementy, jak format, okładka i zamieszczone tam informacje (autor, tytuł, notka wydawnicza), wyklejka, spis treści, przedmowa, posłowie,

¹² Michał Zając (2013) proponuje tłumaczenie *nonfiction* jako literatury niebeletrystycznej (s. 259), choć sam też używa angielskiego określenia (s. 264). Za dosłowny odpowiednik należy uznać raczej słowo „niefikcyjna”, używane m.in. przez Pawła Zajasa (2011) w monografii *Jak świat prawdziwy stał się bajką. O literaturze niefikcyjnej*. Określenie to ma jednak w polskim dyskursie naukowym inne znaczenia, odnoszące się do – trudnych do jasnego rozdzielenia (s. 11–12) – literatury faktu (głównie reportaży), literatury dokumentu osobistego (za Romanem Zimandem, 1990, s. 8, obejmującej dzienniki, wspomnienia, autobiografie i listy) oraz eseju (Czermińska, 1996, s. 437; cyt. za: Zajas, 2011, s. 11). Zajas zaznacza, że ma „na myśli ten typ tekstów, które określa się w anglosaskiej kulturze literackiej pojęciem *creative non-fiction* (lub po prostu *non-fiction*), wśród [...] autorów niderlandzkich jako (*litteraire*) *non-fictie*, a w krajach niemieckojęzycznych mianem *nichtfikzionale Literatur* (w odróżnieniu od *Sachbuch*, zarezerwowanego dla książek o charakterze popularnonaukowym)” (s. 13). W tym miejscu warto zaznaczyć, że dziecięcą książkę informacyjną w języku angielskim przeważnie określa się mianem *nonfiction*, niderlandzkim *non-fictie* lub *informatief boek*, a niemieckim *Sachbuch*.

¹³ Badaczka stosuje określenie *informational picturebooks*, a więc informacyjne książki obrazkowe.

¹⁴ Zasadność postrzegania terminów „książka popularnonaukowa”, „książka edukacyjna” i „książka informacyjna” jako tożsamyh potwierdza stopniowe zastępowanie dwóch pierwszych tym ostatnim w nowszych polskich opracowaniach (zob. np. Cackowska, Dymel-Trzebiatowska, Szyłak, 2017, s. 236).

ilustracje itd. (Loewe, 2016, s. 372–373). Skromna rama niniejszego studium niestety nie pozwala na głębszy namysł nad kwestiami terminologicznymi, których opracowanie warte jest osobnych badań¹⁵.

Czym zatem jest dziecięca książka informacyjna? Aby odpowiedzieć na to pytanie, poniżej przytaczam rozpoznania badaczy zawarte w tekstach poświęconych temu zjawisku, choć nazywanemu przez nich książką/literaturą popularnonaukową (Kątny, 2008; Papuzińska, 1978; Wandel, 2019) lub edukacyjną (Zajac, 2013). Joanna Papuzińska (1978) zaznacza, że twórczość ta „przedstawia aktualne osiągnięcia nauki w sposób dostępny dla niefachowca” (s. 161), a za kluczową cechę tego rodzaju tekstów uznaje „umiejętność aktualnego i sprawnego [...] podejmowania problemów istotnych ze względów społecznych i wychowawczych [...]” (s. 176). Co ważne, badaczka zaznacza, że autorzy nie stronią od korzystania ze środków wyrazu „niejednokrotnie zaczerpniętych z literatury pięknej” (s. 161) i innych zabiegów beletryzacyjnych (s. 166).

Na relację między faktami a fikcją zwraca również uwagę Marek Kątny (2008), proponując mgliste rozróżnienie książek popularnonaukowych i innych, w domyśle niepopularnonaukowych:

Jeśli dominantą jest warstwa beletrystyczna (bohater, wydarzenia, wątki i motywy, fabuła) a informacja naukowa jest jej podporządkowana, czyli pełni funkcję drugoplanową, nie może to być książka popularnonaukowa. I odwrotnie, dominantą przekazu z dziedziny nauki przy drugorzędności poetyki beletryzującej wskazuje na książkę popularnonaukową (s. 26).

Tę dominującą w monografii Kątnego mglistość można uznać za najlepszy przykład trudności, z jakimi zmagali się – i wciąż zmagają – badacze dziecięcej książki informacyjnej, jak pisze bowiem w innym miejscu:

[...] próby określenia zakresu pojęcia literatury popularnonaukowej, szczególnie przeznaczonej dla młodych odbiorców, nastroczają znaczne trudności z uwagi na dość płynną granicę między literaturą piękną, zawierającą elementy poznawcze z jednej strony, a literaturą popularyzującą wiedzę z drugiej (s. 21).

Inny aspekt informacyjnej książki dla dzieci wydobywa Zajac (2013), przywoływany już w kontekście podejścia do terminu „popularnonaukowy”. Choć nie proponuje spójnej definicji zjawiska określanego przez siebie jako „książka

---

¹⁵ Kwestie terminologiczne i definicyjne były elementem dyskusji, które toczyłem ze studentami w ramach prowadzonego na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego konwersatorium poświęconego dziecięcej książce informacyjnej.

edukacyjna”, krytycznie ocenia możliwość zaklasyfikowania publikacji poświęconej używaniu nocnika czy atlasu modeli pojazdów z filmów *Gwiezdne Wojny* jako popularnonaukowych (s. 259–260), każde z nich prezentuje bowiem informacje (jest to więc kwestia stylu wypowiedzi językowej i graficznej), dotyka jednak zjawisk, których nie można uznać za naukowe czy niefikcyjne.

Na koniec przywołać należy najnowszą definicję sformułowaną przez Agnieszkę Wandel (2019). Autorka monografii poświęconej francuskiemu rynkowi książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży pisze, że tego terminu:

[...] używa się [...] na określenie książki, której celem jest upowszechnienie wszelkiego rodzaju faktów i/lub rozmaitych umiejętności w sposób dostosowany do etapu rozwojowego młodego czytelnika i która wyróżnia się ściśle zdefiniowaną funkcją poznawczą (informacyjną) w przeciwieństwie do publikacji o dominującej funkcji estetycznej i/lub rozrywkowej (głównie książek literackich i/lub obrazkowych, np. tzw. książek wczesnokonceptowych dla najmłodszych dzieci) (s. 15–16).

Wandel zwraca uwagę na dominantę funkcji poznawczej czy też informacyjnej, która również dla mnie jest elementem kluczowym. Uzupełnieniem cytowanej definicji jest następujący przypis: „Co nie znaczy, że książka edukacyjna, jak to wykażemy w dalszych częściach pracy, nie może się posługiwać charakterystycznymi dla tych typów dokumentów środkami wyrazu” (s. 16). Ponadto, nie należy traktować tej charakterystyki jako ostatecznej i skończonej, ponieważ autorka jako jeden z gatunków książki popularnonaukowej wymienia „edukacyjną książkę obrazkową” (s. 202–208), a więc „publikację o dominującej nad pozostałymi elementami warstwie ilustracyjnej, która wchodzi w ściśle relacje z tekstem i dopełnia go o nowe znaczenia i możliwości interpretacyjne” (s. 202). Badaczka dodaje też, że „współistnienie tekstu i obrazu jest charakterystyczną cechą większości współczesnych książek popularnonaukowych [...]. W tym przypadku idzie jednak o jeszcze głębsze relacje i współzależności pomiędzy tymi elementami” (s. 202). Do podobnych konstatacji dochodzi von Merveldt (2018, s. 233), mimo wszystko włączając w obręb informacyjnej książki obrazkowej różnego rodzaju publikacje, w tym książki wczesnokonceptowe¹⁶.

Przywołane definicje funkcjonującej pod różnymi nazwami dziecięcej książki informacyjnej, obecne w polskim obszarze badań nad literaturą dla

---

¹⁶ Podobnie czynią Bettina Kümmerling-Meibauer i Jörg Meibauer (2018, s. 155). Wandel (2019) eliminuje ze swojego korpusu książki wczesnokonceptowe jako zawierające „zbiór luźno ze sobą powiązanych obrazów” (s. 28).

młodych odbiorców, posłużą jako podstawa analizy tekstów kultury mówiących o koronawirusie. Złożoność zjawiska wymaga odwołania się do prac powstałych na gruncie różnorodnych dziedzin, takich jak bibliologia, literaturoznawstwo i – w dużej mierze z nich wypływające – studia nad książką obrazkową, a mój wywód zostanie podzielony na trzy części. Po pierwsze, skupię się na roli ilustracji i tym, czy w sposób klarowny przekazują zawarte w warstwie słownej informacje (Bacon, 1981; Papuzińska, 1978; von Merveldt, 2018). Po drugie, interesować mnie będzie relacja między faktami a fikcją, jeden z mniej oczywistych i popularnych elementów książki informacyjnej, jednak silnie oddziałujący na czytelnika i nierzadko wykorzystywany przez twórców (Papuzińska, 1978). Po trzecie, zwrócę uwagę na temporalność (aktualność) zawartych w publikacjach informacji, co dla części badaczy jest elementem konstytuującym książkę informacyjną (Kątny, 2008; Papuzińska, 1978).

Rola ilustracji

Istotę szaty graficznej dziecięcych książek informacyjnych podkreślają Papuzińska (1978) i Zajac (2013). W jednym z najwcześniejszych opracowań dotyczących tego zagadnienia badaczka pisze:

[...] książka popularnonaukowa jest gatunkiem niezmiernie „wrażliwym” na szatę graficzną. Z jednej bowiem strony sfera wizualna odgrywa tu często bardzo ważną rolę w wyjaśnianiu upowszechnianych treści. Z drugiej – jest atutem przyciągającym czytelnika, wpływa znacznie na atrakcyjność pozycji. [...] Bez dobrego zaplecza edytorskiego największa nawet inwencja i pomysłowość autorów i grafików daje nikłe rezultaty (Papuzińska, 1978, s. 167–168).

Podobnie, posiłkując się opinią Mary M. Rodgers (2003, s. 37), pisze Zajac (2013):

Jedno jest pewne, należy się zgodzić z amerykańskim analitykiem [sic!] rynku, że „...jedną z najważniejszych cech *nonfiction* [dla dzieci i młodzieży] jest wizualna strona prezentacji treści. Dla tego typu literatury wizualność tak okładki, jak i wnętrza książki, stanowi pierwszy element przyciągający czytelnika” (s. 260).

Znaczenie wizualnego aspektu informacyjnych książek dla dzieci, podkreślane przez polskich badaczy, zdaje się sugerować, że dominującą częścią rynku są informacyjne książki obrazkowe opisane w jednym z rozdziałów

The Routledge Companion to Picturebooks przez von Merveldt (2018). Autorka stwierdza, że tego typu publikacje są dużo lepiej przemyślane pod względem ilustracyjnym niż tekstowym, a imię i nazwisko autora często znikają z pierwszych stron okładek – paratekst wskazuje wtedy wyłącznie na ilustratora, który odgrywa, przynajmniej na pierwszy rzut oka, rolę twórcy całości (s. 235); polskimi przykładami takich zabiegów są choćby *Pszczółki* Piotra Sochy (2015) czy *Zwierzęta, które zniknęły* Nikoli Kucharskiej (2018)¹⁷.

W kontekście rozpoznania Papuzińskiej, Zająca i von Merveldt zaskakuje, że nieliczne publikacje o koronawirusie powstały z udziałem znanych ilustratorów – dotyczy to kolejnej części przygód Basi zilustrowanej przez Oklejak (Stanecka, Oklejak, 2020) i *Koronawirusa* w oprawie graficznej Axela Schefflera (Jenner, Wilson, Roberts, 2020), artysty znanego w Polsce choćby z książek o Gruffalo Julii Donaldson (1999/2005a, 2004/2005b). Ta ostatnia pozycja została zresztą udostępniona polskim odbiorcom w formie audiobooka, wydaje się więc, że wydawnictwo Poradnia K uznało warstwę graficzną książki za element mniej ważny niż sam tekst. Większość publikacji prezentuje na pierwszej stronie okładki wyłącznie autorów tekstu, ilustratorzy – a czasem również autorzy – pojawiają się natomiast na stronach redakcyjnych lub w innych, mniej widocznych miejscach (Cavallo, 2020; [Supel], 2020)¹⁸ albo zostają całkowicie pominięci ([Antosiewicz, Strzeboński], 2020; [Frączek], 2020a¹⁹). Nie inaczej jest w przypadku filmów animowanych: tylko jeden z nich zawiera plansze z nazwiskami twórców (Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020). Niewątpliwie anonimowość autorów, zarówno tekstu, jak i warstwy graficznej, znajduje odzwierciedlenie w jakości artystycznej publikacji, powstałych – nawet na pierwszy rzut oka – z gotowych, pozbawionych głębi i indywidualizmu szablonów, co zbliża je do kiczu (Cackowska, 2015, s. 279).

Warto podkreślić, że marginalizowanie roli ilustracji prowadzić może do zaburzenia jasności przekazu informacji²⁰, a więc kluczowego elementu książek

¹⁷ Autorzy tekstów obu publikacji zostają pominięci na pierwszej stronie okładki i pojawiają się dopiero na stronie tytułowej – Wojciech Grajkowski w *Pszczółkach* (Socha, 2015, s. [3]), a Katarzyna Gładysz, Joanna Wajs i Paweł Łączek w *Zwierzętach, które zniknęły* (Kucharska, 2018, s. [1]).

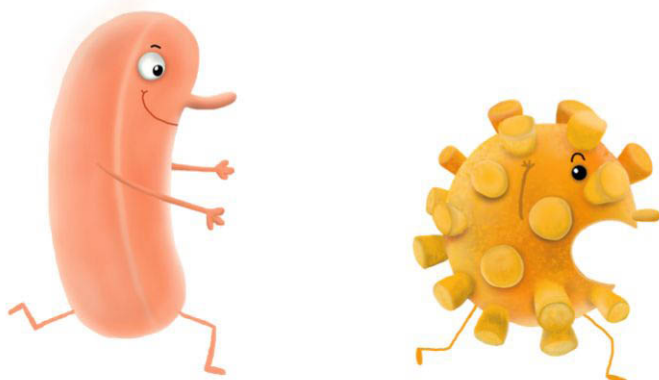
¹⁸ Ilustratorką pierwszej pozycji jest Claudia Flandoli, a drugiej Agata Łuksza.

¹⁹ Dopiero w edycji papierowej na okładce pojawiły się nazwiska twórczyń: Agnieszki Frączek i ilustratorki Ewy Podleś.

²⁰ Betty Bacon (1981, s. 10) zaznacza, że ilustracje w dziecięcych książkach informacyjnych mogą charakteryzować się różnymi stylami, konwencjami i technikami wykonania, ale wszystkie musi cechować jasność przekazu [*clarity*].

informacyjnych. Tak dzieje się choćby w publikacji *Masz tę moc!* ([Frączek], 2020a), w której znaleźć można uproszczone kształty, co znacznie utrudnia ich interpretację; nie wiadomo choćby, czym (kim?) jest postać przedstawiona na jednej ze stron: podłużny zaokrąglony kształt przypomina bowiem serdelka, choć tekst mówi o mydle, którego boi się koronawirus (rysunek 1). Dla odmiany publikacje opracowane graficznie przez rozpoznawalnych twórców, takich jak Scheffler i Oklejak, w sposób jasny i czytelny ukazują postaci oraz przedmioty opisywane w warstwie słownej (Jenner, Wilson, Roberts, 2020; Stanecka, Oklejak, 2020).

Koronawirusy boją się mydła. Aby je przegonić, warto porządnie namydlać dłonie i szorować je nie krócej niż **20 sekund** – to mniej więcej tyle, ile zajęłoby ci zaśpiewanie piosenki „**Wlazł kotek na płótek**”.

Myjąc ręce, możesz sobie też wyobrazić mnie,
z jaką wirus zmyka gdzie pieprz rośnie.

RYSUNEK 1. [Ewa Podleś], ilustracja do książki *Masz tę moc!*, ©Wydawnictwo Olesiejuk, an imprint of Dressler Dublin sp. z o.o.

Współistnienie faktów i fikcji

Jak pokazuje przykład *Masz tę moc!*, warstwa graficzna książek może wpłynąć negatywnie na zrozumienie przekazywanych informacji – dotyczy to jednak znacznej mniejszości analizowanych utworów, większość z nich bowiem w sposób przemyślany i spójny łączy elementy werbalne i graficzne. Nie

inaczej jest w przypadku faktów i fikcji, których symbioza coraz częściej występuje w dziecięcych książkach informacyjnych, na poziomie czy to współistnienia elementów realistycznych i fantastycznych, czy to faktograficznych opisów i narracji, będącej bazą warstwy fabularnej. W przypadku tekstów o koronawirusie warto wskazać dwie główne tendencje tego rodzaju: antropomorfizację wirusa oraz przedstawienie pandemii SARS-CoV-2 w formie krótkich form narracyjnych.

W części analizowanych tekstów koronawirus ukazany zostaje w sposób bliski wyobrażeniu znanemu z opracowań medycznych (kula z wystającymi wypustkami, tworzącymi „koronę”), jednak silnie przy tym zantropomorfizowany. Oczy, nos i usta – nierzadko ułożone we wzbudzającą sympatię uśmiech – zajmują najczęściej całą powierzchnię tej postaci ([Antosiewicz, Strzeboński], 2020; Cavallo, 2020, s. 6, 8²¹), natomiast tworzące „koronę” wypustki pełnią czasem funkcję kończyn (rysunek 2, rysunek 3). Zdarza się też, że nosi on dodatkowo złote nakrycie głowy (Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020), co wprowadza skojarzenie z władcą rządzącym całym światem – podkreśla to również ilustracja, na której widać Ziemię w kolorze czerwono-fioletowym, z wystającymi wypustkami, co ma ją upodobnić do koronawirusa (Cavallo, 2020, s. 9). W warstwie tekstowej *Masz tę moc!* jest podobnie: „Nazwano go tak, ponieważ wygląda, jakby nosił koronę. I kto wie, może koronawirus nawet czuje się królem? Bo tak zuchwale panoszy się po świecie” ([Frączek], 2020a, s. [4]); ponadto, koronawirus obdarzony bywa osobowością (Stanecka, Oklejak, 2020) oraz sprawnością ruchową (Śpiewająca Brzdąca, 2020).

Co ciekawe, podobny zabieg antropomorfizacji dostrzec można w pracach przesyłanych do *Dziecięcego archiwum pandemii*. Jak mówi Maria Reimann z Interdyscyplinarnego Zespołu Badań nad Dzieciństwem UW, koronawirus:

[...] ma oczy, nos, usta. Jest postacią niepozbawioną swojej woli. Często się nawet uśmiecha. Tylko co znaczy ten uśmiech? Czy brać go za dobrą monetę? Dopóki nie porozmawiamy o tym z dzieckiem, nie będziemy wiedzieć, czy to próba oswojenia lęku, czy koronawirus uśmiecha się złośliwie? A może dziecko dorysowuje automatycznie uśmiechy wszystkim na obrazku – słońcu, chmurkom, no więc także wirusowi? (Błaszkiwicz, 2020).

²¹ W książce Franceski Cavallo (2020, s. 8) zantropomorfizowane są również strzykawki zawierające szczepionkę – noszą peleryny, czym przypominają suberbohaterów.

RYSUNEK 2. Manuela Molina, ilustracja do książki elektronicznej *CZEŚĆ. Jestem WIRUS – kuzyn grypy i przeziębienia*²².

Reimann zwraca uwagę na zagrożenie związane z antropomorfizacją wirusa, której skutki trudno jednoznacznie przewidzieć, choć w opinii Maxa Skorwidera, ilustratora książki *Wirus i inne drobne ustrojstwa* (Janiszewski, Skorwider, 2020b)²³, może mieć to pozytywny wymiar, jak bowiem stwierdza, „sposobem na [...] oswojenie [COVID-19] jest personifikacja wirusa. Taka strategia

²² Obraz na licencji Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe CC BY-NC-SA 4.0. Pobrane z: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.pl>.

²³ W momencie powstania tego tekstu książka *Wirus i inne drobne ustrojstwa* nie była jeszcze dostępna na rynku, dlatego nie została uwzględniona w prowadzonych analizach.

RYSUNEK 3. Kadr z filmu *Przebieg wirusa*, ©Akord Digital.

pozwala na jego »przybliżenie« odbiorcy” (Bieczyński, 2020)²⁴. Z jednej strony zabieg ten może więc oddziaływać na poziomie emocjonalnym, pozwalając zmierzyć się czytelnikowi z pandemicznymi lękami, z drugiej – artysta zwraca uwagę na wymiar informacyjny książki:

W rozumieniu [koronawirusa] przeszkadza nam skala, dla której brak nam miarodajnych punktów odniesienia. Spersonifikowanie wirusa w opisywanych historiach oraz wsparcie tekstu rysunkami pozwala przezwyciężyć problem wynikający z faktu, że wirusów nie widać i nie czuć. Taki opis – słowny i rysunkowy – stanowi odpowiedź na jego efemeryczność, ulotność (Bieczyński, 2020)²⁵.

Do opinii Skorwidera odnoszę się jednak krytycznie, analizowane teksty wzbudziły bowiem we mnie podobne wątpliwości, co u Reimann. Zarówno na poziomie graficznym, jak i literackim wirus staje się *spiritus movens* pandemii, na kartach publikacji i w animowanych filmach niemal próżno szukać człowieka jako tego, który odpowiada za przenoszenie SARS-CoV-2. W książce *CZEŚĆ. Jestem WIRUS* uśmiechnięta postać podróżuje samolotem z torbą

²⁴ Jednym z najbardziej znanych przykładów tego rodzaju strategii jest serial animowany *Było sobie życie* (Barillé, 1987).

²⁵ Na podobny zabieg wyjaśnienia abstrakcyjnych informacji naukowych poprzez odwołanie do znanej czytelnikowi rzeczywistości zwraca uwagę Frauke Pauwels (2019, s. 441), analizując książkę *Ewolucja. Zagadka życia na ziemi* Jana Paula Schuttgena (2013/2018).

w dłoni i przybija ludziom piątkę (Molina, 2020, rysunek 2); w *Bajce o wirusie* „bezkarnie wędruje po świecie” (Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020); narrator *Masz tę moc!* stwierdza, że „dziarsko” i „zuchwale panoszy się po świecie”, i myśli, „jak to się dzieje, że jest taki szybki i ruchliwy” ([Frączek], 2020a, s. [4, 7]); przed wirusem pukającym do drzwi mieszkania – śpiewającym przy tym „tak, tak, tak, tak, wpuść do siebie mnie” – ukrywa się bohaterka piosenki *Przełoń wirusa* (rysunek 3). We wszystkich tych utworach brakuje jasnego wskazania na rolę człowieka, który swoim nieodpowiedzialnym zachowaniem przyczynia się do rozprzestrzeniania wirusa i rozszerzania obszaru pandemii. Intencje autorów mogą być słuszne (trudno przecież wyobrazić sobie mikroskopijną cząstkę), daleko posunięta antropomorfizacja prowadzi jednak do zmycia win samych ludzi, nieprzestrzegających zasad sanitarnych²⁶.

Czasem ludzkiego winowajcę twórcy ukazują w sposób mniej lub bardziej rozbudowany, kreując fikcyjne postaci literackie i inne elementy fabularne – jak zauważyła Papuzińska (1978), tego rodzaju zabiegi nie są obce dziecięcej książce informacyjnej: „[...] niejednokrotnie autorzy [...] sięgają po beletrystyczne środki wyrazu. Budują fabułę, powołują do życia fikcyjnych bohaterów, konstruują dialogi, wymyślają perypetie” (s. 176). Tak dzieje się także w przypadku animowanej *Bajki o wirusie*, której autorzy nawiązują do konwencji baśniowej, rozpoczynając opowieść słowami: „W pewnym chińskim mieście niedawnymi czasy / Żył pewien jegomość nieznan z nazwiska” [Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020]²⁷). Również w Chinach swój początek ma opowiadanie *Doktor Li i wirus z koroną na głowie*: „Pewnego razu żył sobie w Chinach bardzo dobry lekarz. Nazywał się Li Wenliang [...]” (Cavallo, 2020, s. 4). Autorzy tych utworów zachowują porządek chronologiczny i rysują szerszy, globalny kontekst, wskazując na źródło SARS-CoV-2 i drogę rozprzestrzeniania się wirusa. Odmienną strategię stosują autorki polskich książek, osadzając akcję w rodzimym kraju i prezentując pandemię z perspektywy kilkuletnich dzieci: Basi (Stanecka, Oklejak, 2020) oraz Stasia i Jadzi ([Supeł], 2020). Teksty te łączą fakty (pandemia, przeciwdziałanie zakażeniu) z fikcją (postaci, wydarzenia) na poziomie fabularnym. W publikacji *Stas i Jadzia Pętelka zostają w domu* ta kombinacja jest natomiast wykorzystywana również na poziomie formalnym

²⁶ *Masz tę moc!* wskazuje na to nie wprost, przeczytać można bowiem, że „ten łobuz” najlepiej czuje się „w wydzielinach naszego ciała: w ślinie, w katarze, nawet w... kupie!” ([Frączek], 2020a, s. [8]).

²⁷ Nie sposób nie zaznaczyć stereotypowego i krzywdzącego ukazania postaci w słomianym kapeluszu na głowie jako żyjącej w brudzie, co miało doprowadzić do początku pandemii koronawirusa, bohater bowiem „zajadał [...] różne przedziwne frykasy / Gromadząc w swojej kuchni wirusów skupiska” (Wieczorek [Bajki o profilaktyce], 2020).

– kilkustronicowe opowiadania przeplatane są schematem mycia rąk, zatytułowanym „Jak wygonić wszystkie wirusy?”, i zadaniami, które mają pomóc w zabicu pandemicznej nudy oraz wzmocnić relacje między członkami rodziny ([Supeł], 2020, s. 4, 7–9, 11–14).

Opisane sposoby łączenia faktów i fikcji (zarówno na poziomie personifikacji SARS-CoV-2, jak i wykorzystania elementów fabularnych), nieobce informacyjnej książce dziecięcej, służą zapewne przybliżeniu i wyjaśnieniu zagadnienia młodym odbiorcom, dla których natura niewidocznego gołym okiem wirusa, mechanizmy rozwoju pandemii czy sposoby obrony przed zarażeniem mogą wydawać się abstrakcyjne. Choć tego rodzaju rozwiązania są użyteczne i zrozumiałe, warto zastanowić się na nad tym, na ile treści analizowanych utworów przetrwają próbę czasu i będą zrozumiałe dla czytelników sięgających po nie za kilka lat.

Temporalność

Papuzińska (1978) pisze, że „szybki rozwój nauki rzutuje [...] na sprawy literatury popularnonaukowej: przyczynia się do szybszej jej rotacji, skrócenia życia poszczególnych pozycji [...]”, a więc „istnieje [...] ciągła potrzeba dostarczania czytelnikowi nowych opracowań, które uwzględniałyby aktualny stan nauki” (s. 168). Choć zmiany dotyczące spraw fundamentalnych zachodzą w nauce raczej powoli, to rozwój wiedzy o nowych zjawiskach charakteryzuje się dynamizmem. Podobnie jest z SARS-CoV-2 i COVID-19: w połowie 2020 roku prace nad szczepionką trwają, a sam wirus wciąż stanowi tajemnicę dla badaczy²⁸, którzy na początku rozwoju pandemii dysponowali niewielką liczbą analiz i na bieżąco modyfikowali swoje sądy dotyczące przebiegu zakażeń i ich skutków²⁹.

---

²⁸ W ofercie Narodowego Centrum Nauki (2020) pojawił się konkurs „Szybka ścieżka dostępu do funduszy na badania nad COVID-19”, którego procedury aplikacyjne zostały uproszczone i skrócone, aby jak najszybciej rozpocząć badania nad koronawirusem. Podobny program ogłosiło Narodowe Centrum Badań i Rozwoju (2020).

²⁹ Zagadkowość koronawirusa i praca nad szczepionką pojawiają się również w kilku utworach dla dzieci (Cavallo, 2020, s. 8; [Frączek], 2020a, s. [17]; Jenner, Wilson, Roberts, 2020, s. [5]; Molina, 2002, s. [11]). Wydawnictwo Poradnia K zdecydowało się na uzupełnienie *Koronawirusa* paratekstem w postaci komentarzy specjalistów (dr. hab. med. Wojciecha Faleszki i dr. med. Pawła Grzesiowskiego), z których również przebija niepewność: „W przypadku koronawirusa mamy odwrotne zjawisko – nie jest on groźny dla dzieci. Nie wiemy, dlaczego tak jest, i to nie znaczy, że chcemy, żeby było inaczej” (Jenner, Wilson, Roberts, 2020, s. [25]).

W kontekście tego rodzaju publikacji dla dzieci dezaktualizacja dotyczy również zjawisk prawnych i społecznych, które zostają ukazane w informacyjnych książkach o koronawirusie: przykładem są choćby tytuł książki *Stas i Jadzia Pętelka zostają w domu* ([Supeł], 2020)³⁰ czy zdania „[...] podczas epidemii wszystkie szkoły i przedszkola są zamknięte” ([Frączek], 2020a, s. [35]) i „z powodu tego słowa [koronawirus] nie możecie zbyt często wychodzić na zewnątrz albo odwiedzać koleżanek i kolegów” (Jenner, Wilson, Roberts, 2020, s. [2]), które uznać należy na ten moment za nieaktualne.

O ile elektroniczne wydania można łatwo i szybko uzupełnić lub zmodyfikować, a następnie ponownie udostępnić w nowej formie, o tyle wydania papierowe stanowią wyzwanie dla wydawców. Zmienność stanu wiedzy zwykle nie odbija się na dostępnych na rynku publikacjach, wydawnictwa rzadko bowiem publikują kolejne wydania tej samej książki wyłącznie ze względu na nowe odkrycia (o wycofywaniu ich z rynku nie wspominając). Wśród wyjątków od tej reguły wskazać można Dwie Siostry, które wydały kilka zmienionych edycji *Map Aleksandry i Daniela Mizieleńskich* (2012), choćby dodając do mapy Polski postać Olgi Tokarczuk (Mizieleńscy, 2020³¹), trudno jednak taki zabieg uznać za aktualizację stanu wiedzy – jest to raczej decyzja koncepcyjna autorów lub wydawcy. W przypadku koronawirusa na aktualizację zdecydowało się wydawnictwo Kocur Bury, które na początku maja 2020 roku wznowiło wydaną kilka lat wcześniej książkę *Chore historie* (Kulik, Żarnecki, 2017), uzupełniając ją o dwie strony poświęcone COVID-19 (Kulik, Żarnecki, 2020, s. 93–94)³². Informacje o koronawirusie pojawiają się również w nowych publikacjach, w tym w książkach *Rewolucje* oraz *Wirus i inne drobne ustrojstwa*³³ (Janiszewski, Skorwider, 2020a, 2020b), a autorzy nie ukrywają inspiracji pandemią w swoich pracach (Bieczyński, 2020). Również starsze tytuły, do tej pory

³⁰ Publikacja rozpoczyna się od zdań „Przedszkole jest zamknięte. Biura taty i mamy również” ([Supeł], 2020, s. 3).

³¹ Pierwszy druk tego wydania nie zawiera postaci Tokarczuk, która pojawia się dopiero w do-druku.

³² Można na nich przeczytać m.in.: „W dniu, w którym autorzy tworzą tę książkę nie opracowano jeszcze lekarstwa na COVID-19. Naukowcy w pocie czoła pracują nad stworzeniem skutecznej szczepionki. W tym czasie kolejne ofiary umierają” (Kulik, Żarnecki, 2020, s. 93). Na podobny ruch nie zdecydowało się wydawnictwo Poradnia K, które w 2016 roku wydało książkę *Cholera i inne choroby* (Kaniewski, 2016), a w czasie pandemii promowało darmowego e-booka *Koronawirus* (Jenner, Wilson, Roberts, 2020).

³³ Premiera książki jest zaplanowana na 1 lipca 2020 roku, a więc po zakończeniu pracy nad niniejszym tekstem.

nieobecne na polskim rynku, a tematycznie związane z pandemią i wirusami, trafiają na księgarskie półki (Rooke, 2010/2020).

Powołując się na rozpoznania Michała Sewerskiego (1968), Kątny (2008) pisze:

Warto [...] wskazać niebezpieczeństwa, na jakie ten typ wydawnictw jest narażony. „Książka popularnonaukowa w odróżnieniu od literatury pięknej ulega w niektórych dziedzinach stosunkowo szybkiej dezaktualizacji i traci swoją przydatność, jeśli nie nadąga za zmianami i nowościami postępującymi szybko w rozwoju nauki i techniki oraz w życiu społecznym i politycznym” (s. 24–25)³⁴.

W przypadku książek o koronawirusie niebezpieczeństwo tego rodzaju dostrzegam w dwóch sferach. Pierwszą jest stan wiedzy o chorobie COVID-19, jej przebiegu, leczeniu i długofalowych skutkach. Drugim zagrożeniem są realia stanu pandemii, opisywanego coraz częściej zarówno w tekstach dla dzieci, jak i dorosłych³⁵. Jedną z ostatnich stron *Koronawirusa* przedstawia wybiegające z domu dzieci, którym towarzyszy napis: „Pewnego dnia ten dziwny czas się skończy” (Jenner, Wilson, Roberts, 2020, s. [22])³⁶. Co w takim razie stanie się z omawianymi utworami, gdy pandemia dobiegnie końca, szczepionka zostanie wynaleziona, a COVID-19 będzie rzadko występującą chorobą, z którą lekarze będą potrafili szybko i skutecznie walczyć? Skorwider stwierdza, że zilustrowana przez niego książka *Wirus i inne drobne ustrojstwa* „[...] może być ważna również w przyszłości, gdyby [sic!] takie sytuacje mogły nawracać” (Bieczyński, 2020).

Zakończenie

Przyszłość pokaże, czy rzeczywiście będzie tak, jak sugeruje Skorwider. Obecnie koronawirus nie traci na sile i „infekuje” kolejne obszary twórczości artystycznej, pojawia się też w tekstach kultury z pozoru o pandemii nietraktujących, czego przykładem są *Rewolucje* Janiszewskiego i Skorwidera – przegląd

---

³⁴ Na podobny problem wskazuje Zając (2013, s. 265).

³⁵ Wysyp książek tworzonych w czasie pandemii i pandemii poświęconych – nazwany „tsunami literatury koronawirusowej” przez Natalię Szostak (2020) – zapowiadają wydawcy. Za wskazanie tego tekstu dziękuję Maciejowi Skowerze.

³⁶ Podobną niepewność budzi pytanie „Jak długo to potrwa?”, zadane w książce *Doktor Li i wirus z koroną na głowie* (Cavallo, 2020, s. 10).

tytułowych przełomów, takich jak rewolucja francuska czy arabska wiosna, uwzględnia również „rewolucję SARS-CoV-2”³⁷. COVID-19 staje się też motywem przewodnim utrzymanych w konwencji fantastycznej komiksowych plansz *Kopernik 2020* Karola Kalinowskiego (2020), opowiadających o, jak mówi sam autor, „największym bohaterze” Mikołaju Koperniku, który „tak naprawdę żyje po dziś dzień” (Brzozowski, 2020)³⁸. W historii Kalinowskiego astronom „skonstruował pancierz, dzięki któremu [...] całkowicie zahamował [...] starzenie”, udało mu się więc przeżyć do roku 2020 w tajnej kryjówce. Do jej opuszczenia zmusiła go pandemia koronawirusa, w wyniku której „ulice Olsztyna opanowały dzikie zwierzęta”, po opadnięciu smogu mieszkańcom Krakowa ukazały się Tatry, kanałami Wenecji znowu pływały ryby, a wskutek zatrzymania przemysłu i transportu także inne, do tej pory zniszczone elementy środowiska naturalnego, wróciły do życia (Kalinowski, 2020, b.n.). Pomimo pozytywnych skutków COVID-19 zakończenie jest pesymistyczne: „Niedługo wszystko będzie po staremu. A może ludzie wyciągną z tej pandemii jakąś naukę? Szczerze wątpię...” (b.n.). Ekokrytyczne spojrzenie, które w *Koperniku 2020* oferuje Kalinowski, jest jak do tej pory pierwszym ujęciem tego typu; niewykluczone, że na rosnącej fali ekologicznej literatury dziecięcej walka ze zmianami klimatu i pandemią będą ukazywane ramię w ramię.

Wskazane powyżej, a także omówione w toku całego wywodu teksty kultury to tylko niektóre utwory podejmujące temat koronawirusa. Zapewne w chwili publikacji niniejszego artykułu będzie ich znacznie więcej, warto więc mieć na względzie przedstawione analizy i elementy kluczowe dla dziecięcej książki informacyjnej. Z analizy warstwy ilustracyjnej wynika, że większość utworów to przygotowywane w szybkim tempie prace, nierzadko bazujące na uproszczonych szablonach graficznych, co prowadzi do rozmycia jasności przekazu wizualnego, niezwykle istotnego w książce informacyjnej. Wydaje się, że w przypadku pandemii SARS-CoV-2 potrzeba niezwłocznego poruszenia

³⁷ Janiszewski uwzględnienie „rewolucji SARS-CoV-2” wśród innych tytułowych zjawisk motywuje następująco: „Kto by pomyślał, że małeńkie, tysiąc razy cieńsze od włosa stworzonko wywoła taką rewolucję! [...] Ale dlaczego od razu rewolucja, i to na dodatek społeczna? Bo nagle okazało się, że choć wymyśliliśmy państwa, to tak naprawdę tworzymy jedną planetarną społeczność. [...] Wygląda na to, że musimy wymyślić świat na nowo, bo mamy nowego lokatora, który tak łatwo nie odpuści” (Janiszewski, Skorwider, 2020a).

³⁸ Wielkoformatowe plansze stworzone na zamówienie Miejskiego Ośrodka Kultury w Olsztynie stanęły w sąsiedztwie dawnej Zajezdni Trolejbusowej przy ul. Knosały (Brzozowski, 2020), dzisiejszej siedziby Muzeum Nowoczesności (oddziału olsztyńskiego MOK). Dziękuję panu Dariuszowi Krasowskiemu z MOK w Olsztynie za udostępnienie ich w wersji cyfrowej.

tematu przez wydawców i amatorów negatywnie wpłynęła na wartości artystyczne, których wagę podkreślają Papuzińska (1978, s. 167–168) i Zając (2013, s. 260). Równocześnie na poziomie literackim twórcy chętnie korzystają z rozwiązań fabularnych, antropomorfizując wirusa i wprowadzając krótkie formy narracyjne, mające zapewne na celu ułatwić odbiór informacji o koronawirusie, choć jednocześnie zdają się zdejmować z człowieka odpowiedzialność za rozwój pandemii. Zaskakujące jest też tempo, w jakim dezaktualizują się niektóre z faktów zawartych w analizowanych utworach, odzwierciedlających „tu i teraz”, które z perspektywy czasu stają się „tam i wtedy”.

Wysnute wnioski dotyczą oczywiście tylko niewielkiej liczby utworów, wydaje się jednak, że pozwalają na odniesienie tego do całości rynku książki informacyjnej dla dzieci. Okazuje się bowiem, że szybka reakcja na zachodzące w świecie zmiany prowadzi często do stworzenia utworu niespójnego, pozbawionego wartości estetycznej (kiczowatego) i narażonego na szybką dezaktualizację. Wskazane tendencje służyć mogą nie tyle ewaluacji utworów o dominującej funkcji informacyjnej, ile krytycznej lekturze tekstów w założeniu przekazujących obiektywną wiedzę nie tylko na temat pandemii, która zmieniła nasze życie na zawsze, ale też innych zjawisk, tak chętnie prezentowanych w publikacjach skierowanych do dziecięcych odbiorców.

Bibliografia

- [Antosiewicz, A., Strzeboński, G.]. (2020). *Wirusowy alarm!*. Greg. Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://pliki.greg.pl/Wirusowy_Alarm.php?z=greg_fb.
- Bacon, B. (1981). The art of nonfiction. *Children's Literature in Education*, 12(1), 3–14. <https://doi.org/10.1007/BF01147412>.
- Barillé, A. (prod.). (1987). *Il était une fois... la vie* [Było sobie życie] [serial telewizyjny]. Procidis.
- Bengtsson, J. (2020, 19 marca). Statsministern höll pressträff – för barnen. *SVT Nyheter*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/statsministern-holl-presstraff-for-barnen>.
- Bieczyński, M. M. (2020, 10 czerwca). Wirus i inne drobne ustrojstwa. Z Bogusiem Janiszewskim i Maxem Skorwiderem rozmawia Mateusz M. Bieczyński. *Poznań Art Week*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://poznanartweek.com/wywiady/wirus-i-inne-drobne-ustrojstwa/>.
- Błaszkiwicz, A. (2020). Trudno się nie bać – wywiad z Marią Reimann, badaczką dzieciństwa. *Kosmos dla Dorosłych*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://kosmosdla-doroslych.pl/ludzie/trudno-sie-nie-bac-wywiad-z-maria-reimann/>.

- Brzozowski, A. (2020, 8 czerwca). Mikołaj Kopernik walczy z pandemią. Wyjątkowy komiks do zobaczenia w Olsztynie. *Radio Eska Olsztyn*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.eska.pl/olsztyn/mikolaj-kopernik-walczy-z-pandemia-wyjatkowy-komiks-do-zobaczenia-w-olsztynie-wideo-zdjecia-aa-o4bT-gpPm-mjTX.html>.
- Bukalska, P. (2020, 18 marca). Mały król korona. *Tygodnik Powszechny*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/maly-krol-korona-162684>.
- Cackowska, M. (2015). Wzrastać radośnie w przedszkolnym i szkolnym kiczu. W: D. Klus-Stańska (red.), (*Anty*)*edukacja wczesnoszkolna* (s. 274–287). Impuls.
- Cackowska, M., Dymel-Trzebiatowska, H., Szyłak, J. (red.). (2017). *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*. Instytut Kultury Popularnej.
- Cavallo, F. (2020). *Doktor Li i wirus z koroną na głowie* (I. Leydon, K. Nawrot, tłum.). Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://freebooks.undercats.media/corona/>.
- Czermińska, M. (1996). Badania nad prozą niefikcyjną – sukcesy, pułapki, osłabłości. W: T. Michałowska, Z. Goliński (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów, Warszawa 1995* (s. 436–449). Wydawnictwo IBL PAN.
- Donaldson, J. (2005a). *Gruffalo*. (D. Górka, tłum.). Amber. (wyd. oryg. 1999).
- Donaldson, J. (2005b). *Synek Gruffala*. (D. Górka, tłum.). Amber. (wyd. oryg. 2004).
- Dudek, A. J. (2020, 28 kwietnia). Sanna Marin zaprasza dzieci na konferencję i odpowiada na ich pytania. Polskie ministerstwo wciąż mówi tylko o egzaminach. *Wysokie Obcasy*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,25903305,sanna-marin-zaprasza-dzieci-na-konferencje-i-odpowiada-na-ich.html>.
- Flood, A. (2020, 12 maja). British Library asks nation's children to write miniature books in lockdown. *The Guardian*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.theguardian.com/books/2020/may/12/british-library-asks-nations-children-to-write-miniature-books-in-lockdown>.
- [Frączek, A.]. (2020a). *Masz tę moc!* [wydanie elektroniczne]. Olesiejuk. Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://www.wydawnictwoolesiejuk.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Koronawirus.pdf.
- [Frączek, A.]. (2020b). *You have the power!* (A. Bańkowska-Lach, tłum.). Olesiejuk. Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://www.wydawnictwoolesiejuk.pl/fileadmin/user_upload/pdf/coronavirus_inside.pdf.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. (2020, 24 kwietnia). *Kwarantanna NIE izoluje od przemocy! Rusza nowa kampania Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę – „Za drzwiami”*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://fdds.pl/kwarantanna-nie-izoluje-od-przemocy-rusza-nowa-kampania-fundacji-dajemy-dzieciom-sile-za-drzwiami/>.

- Gompertz, W. (2020, 6 maja). New Banksy artwork appears at Southampton hospital. *BBC News*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-52556544>.
- Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem UW. (2020a, 30 kwietnia). *W naszym archiwum pandemii pojawiają się motywy walki i supermocy* [post opublikowany na portalu Facebook]. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.facebook.com/badaniazdziecmi/posts/2384685758301082>.
- Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem UW. (2020b, 6 maja). *Maseczki to jeden z przewodnich tematów w naszym archiwum* [post opublikowany na portalu Facebook]. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.facebook.com/badaniazdziecmi/posts/2398008190302172>.
- Jackson, E. (2020). *The little corona king: A gentle story for children about the coronavirus*. Under Pressure Media Limited.
- Janiszewski, B., Skorwider, M. (2020a). *Rewolucje*. Albus.
- Janiszewski, B., Skorwider, M. (2020b). *Wirus i inne drobne ustrojstwa*. Publicat.
- Jenner, E., Wilson, K., Roberts, N. (2020). *Koronawirus. Książka dla dzieci* (D. Pomadowska, tłum.). Poradnia K. Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://poradniak.kylos.pl/poradniak/Koronawirus_Ksiazka_dla_dzieci_w2.pdf.
- Kalinowski, K. (2020). *Kopernik 2020*. Miejski Ośrodek Kultury w Olsztynie.
- Kaniewski, Ł. (2016). *Cholera i inne choroby*. Poradnia K.
- Kątny, M. (2008). *Droga do wiedzy. O literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy*. Gens.
- Kucharska, N. (2018). *Zwierzęta, które zniknęły. Atlas stworzeń wymarłych*. Nasza Księgarnia.
- Kulik, G., Żarnecki, T. (2017). *Chore historie*. Kocur Bury.
- Kulik, G., Żarnecki, T. (2020). *Chore historie* (wyd. 2). Kocur Bury.
- Kümmerling-Meibauer, B., Meibauer, J. (2018). Early-concept books and concept books. W: B. Kümmerling-Meibauer (red.), *The Routledge companion to picture-books* (s. 149–157). Routledge.
- Loewe, I. (2016). Tekst okładki w książce dla młodego odbiorcy. Analiza genologiczno-stylistyczna. *Stylistyka*, 25, 371–388.
- Main, I., Witeska-Młynarczyk, A. (2020, 1 maja). Corona-ninjas and corona-hyenas: COVID-19 rhetoric in Poland (#WitnessingCorona). *Medizinethnologie*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.medizinethnologie.net/corona-ninjas-and-corona-hyenas-witnessing-corona/>.
- Milne, R. (2020, 16 marca). Norway's PM moves to ally children's coronavirus fears. *Financial Times*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.ft.com/content/38357156-6786-11ea-800d-da70cff6e4d3>.
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. (2020, 1 maja). *Dzieci a COVID-19. Dużo już o tym powiedziano, ale co jest prawdą?* [wideo opublikowane na

- portalu Facebook]. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.facebook.com/watch/?v=681609149280757>.
- Mizieliński, A. i D. (2012). *Mapy. Dwie Siostry*.
- Mizieliński, A. i D. (2020). *Mapy. Edycja fioletowa* (wyd. 5 rozsz.). Dwie Siostry.
- Molina, M. (2020). CZEŚĆ. *Jestem WIRUS – kuzyn grypy i przeziębienia* (Mamy Projekt, tłum.). Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://660919d3-b85b-43c3-a3ad-3de6a9d37099.filesusr.com/ugd/64c685_1325b26f2d954d108cbc769afedcadd3.pdf.
- Narodowe Centrum Badań i Rozwoju (2020, 6 kwietnia). *NCBR przeznaczona 200 mln zł na walkę z koronawirusem*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://archiwum.ncbr.gov.pl/o-centrum/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci/news/ncbr-przeznacza-200-mln-zl-na-walke-z-koronawirusem-62201/>.
- Narodowe Centrum Nauki (2020, 30 marca). *Ogłoszenie konkursu SZYBKA ŚCIEŻKA DOSTĘPU DO FUNDUSZY NA BADANIA NAD COVID-19*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.ncn.gov.pl/ogloszenia/konkursy/covid-19>.
- Paprocka, N., Wandel, A. (2019). Tłumacze wobec językowego i kulturowego tabu. Seksualizmy w książkach edukacyjnych dla dzieci i młodzieży. *Dzieciństwo. Literatura i Kultura*, 1(2), 132–168. <https://doi.org/10.32798/dlk.159>.
- Papuzińska, J. (1978). Literatura popularnonaukowa. W: A. Przeclawska (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania* (s. 161–177). WSiP.
- Pauwels, F. (2019). Reading as a scientist: Children’s nonfiction through a cognitive lens. *Children’s Literature Association Quarterly*, 44(4), 432–446. <http://doi.org/10.1353/chq.2019.0049>.
- Pruszyńska, I. (2020, 5 kwietnia). Koronawirus: epidemia testem dla światowych liderów. *Rzeczpospolita*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.rp.pl/Opinie/304059985-Koronawirus-epidemia-testem-dla-swiatowych-liderow.html>.
- Rodgers, M. M. (2003). Publishing children’s nonfiction. *Bookbird*, 41(1), 37–38.
- Rooke, T. (2020). *Jak podróżują wirusy, bakterie i inne zarazki* (M. Cebo-Foniok, tłum.). Amber. (wyd. oryg. 2010).
- [Rzepecka-Weiss, G.]. (2020). *10 zasad wirusoobrony*. [Dwukropek]. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://dwukropek.com.pl/co-nowego/pobierz-plakat-pola-i-10-zasad-wirusoobrony/>.
- Rzepecka-Weiss, G. (2018). *Gdy Pola się zgubi*. Dwukropek.
- Sanders, J. S. (2018). *A literature of questions: Nonfiction for the critical child*. University of Minnesota Press.
- Schlottman, J. (2020, 28 kwietnia). *You have the power* [wideo]. YouTube. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.youtube.com/watch?v=yBpNHL--vmM>.
- Schutten, J. P. (2018). *Ewolucja. Zagadka życia na ziemi* (M. Diederer-Woźniak, I. Mączka, tłum.). Format. (wyd. oryg. 2013).
- Sewerski, M. (1968). *Spółeczna rola literatury popularnonaukowej*. PWN.

- Socha, P. (2015). *Pszczoły*. Dwie Siostry.
- Stanecka, Z., Oklejak, M. (2020). *Basia. Misiek Zdzisiek i głupi wirus*. Egmont. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://basia.com.pl/dopobrania.php>.
- Strzałkowska, M. (2020, 21 marca). *Wirus* [wiersz opublikowany na portalu Facebook]. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.facebook.com/WydawnictwoBajka/posts/3357068220975555>.
- Sundmark, B. (2020a). Co wiesz o koronawirusie, chłopcze z Azji? (A. Czernow, tłum.). *Książki. Magazyn do Czytania*, 3, 60.
- Sundmark, B. (2020b). Children's COVID-19 literature. *Bookbird*, 58(3), 84–85. <https://doi.org/10.1353/bkb.2020.0046>.
- [Supeł, B.]. (2020). *Stas i Jadzia Pętka zostają w domu*. Zielona Sowa. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.zielonasowa.pl/files/filemanager/Stas-i-Jadzia-Petka-zostaja-w-domu.pdf>.
- Szostak, N. (2020, 17 czerwca). Nadciąga „tsunami literatury koronawirusowej”! Od powieści erotycznych po książki dla dzieci. *Gazeta Wyborcza*. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://wyborcza.pl/7,75517,25965132,poradniki-ksiazki-dla-dzieci-powieści-erotyczne-czy-czeka.html>.
- Śpiewające Brzdące. (2020, 1 kwietnia). *Śpiewające Brzdące – Przełoń wirusa – Piosenki dla dzieci* [wideo]. YouTube. Pobrane 18 czerwca 2020 z: <https://www.youtube.com/watch?v=QT-2bnINDx4>.
- von Merveldt, N. (2018). Informational picturebooks. W: B. Kümmerling-Meibauer (red.), *The Routledge companion to picturebooks* (s. 231–245). Routledge.
- Wandel, A. (2019). *Przemiany współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży na przykładzie francuskiej oferty wydawniczej*. TAIWPN Universitas.
- Wieczorek, M. [Bajki o profilaktyce]. (2020, 27 marca). *Bajka o wirusie / Bajka o koronawirusie / #zostańwdomu* [wideo]. YouTube. Pobrane 18 czerwca 2020 z: https://www.youtube.com/watch?v=vgOjaF_ZZgg.
- Zabawa, K. (2017). *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*. WAM.
- Zajas, P. (2011). *Jak świat prawdziwy stał się bajką. O literaturze niefikcyjnej*. Wydawnictwo Poznańskie.
- Zajac, M. (2013). Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży: wczoraj, dzisiaj i jutro. W: G. Leszczyński, M. Zajac, *Książka i młody czytelnik: zbliżenia, oddalenia, dialogi. Studia i szkice* (s. 259–265). Wydawnictwo SBP.
- Zimand, R. (1990). *Diarysta Stefan Ż*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.